

О ЕНЦИКЛОПЕДИЈИ ПРАВА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ

I

Законом о устројству Велике школе (Академије) од 24. септембра 1863. године, Лицеј прераста у Велику школу са Филозофским, Правним и Техничким факултетом.¹⁾ Овим законом се, уређујући наставне планове факултета, између осталог, на Правном факултету укида енциклопедија права, која се до тада на „правословном оддјеленију“ Лицеја предавала пуних десет година.²⁾ Уместо ње уводи се филозофија права на другој години студија, коју је одлуком Академијског совјета предавао Стојан Марковић, професор административног права и трговачког законика.³⁾

Али већ у другој половини шездесетих година професори Велике школе, незадовољни њеном организацијом, почињу да раде на новој, као и на новим наставним плановима и програмима факултета. На челу са Стојаном Марковићем, који је у то време вршио функцију ректора, израдили су пројекат нове организације Велике школе и у њему су, поред осталог, предлагали укидање филозофије права и поновно увођење енциклопедије права. Пројекат су послали министру просвете и црквених дела 1. јула 1868. године. Међутим, пројекат је тада завршио у архиви министарства.⁴⁾

Тако се тек Законом о изменама и допунама у Закону о устројству Велике школе од 20. децембра 1873. године, којим се уређују науке које се у Великој школи предају по факултетима и систем наставе, енциклопедија права поновно уводи у наставни план Правног факултета. Овим законом наставни план Правног факултета чинили су следећи предмети: Енциклопедија права с погледом на права словенска, Римско право, Грађански законик, Грађански судски поступак, Стецишни поступак, Казнени законик, Казнени судски

1) Све законе и уредбе о Великој школи наводимо по књизи: **Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду**. Приредио Драгољуб Т. Баралић, Београд, Научна књига, 1967.

2) В. Мирољуб Д. Симић, **Енциклопедија права на „Правословном оддјеленију“ Лицеја у Београду**, Зборник радова Правног факултета у Нишу, књ. XXVII, Ниш, 1987, стр. 143—156.

3) В. Мирољуб Д. Симић, **Филозофија права на Правном факултету Велике школе у Београду (Фрагментарна скица)**, Гласник Правног факултета у Крагујевцу, школска година 1986/1987, Крагујевац, 1987, стр. 151—161.

4) В. Снежана Бојовић, **Реформе Лицеја и Велике школе и оснивање универзитета у Србији**, Историјски гласник, 1/1986, стр. 69—82.

поступак, Трговачко и менично право са нарочитим погледом на наш трговачки законик, Административно право; Опште државно право с погледом на Јавно право Србије, Међународно право, Судска медицина и Финансије. Од наука Филозофског факултета правници су још изучавали: Психологију, Логику, Статистику, Народну економију; Историју Срба и осталих словенских народа и Латински језик. Француски језик учили су сви ђаци Велике школе.⁵⁾

Поновним увођењем енциклопедије права нису били решени и сви проблеми у вези с њом. Катедра за енциклопедију права није била одмах попуњена и настава се у почетку није изводила. Одлуком Академијског совјета школске 1874/75. године енциклопедију права привремено је предавао проф. Стојан Марковић. Његовим одласком из Велике школе за министра правде 26. септембра 1875. године, прекида се и настава из енциклопедије права. Овај прекид у настави траје све до 27. јануара 1876. године, када министар просвете и црквених дела Стојан Бошковић саопштава ректору Велике школе да је поставио „г. Настаса Петровића, писара у министарству иностраних дела, за хонорарног професора велике школе, да предаје опште Државно право, с погледом на јавно право Србије и Енциклопедију права“.⁶⁾

Пре постављења за професора Велике школе Настас Петровић је објавио неколико радова што га је највероватније и препоручило за професуру. Штампало је следеће радове: *Независност Црне Горе*, Београд, Државна штампарија, 1874, стр. 35; *Румунија и Румуни*, Отаџбина, 1875, год. I, књ. I, св. 2, стр. 219—240, књ. 3, стр. 431—440, св. 4, стр. 556—563, књ. II, св. 5, стр. 69—77, св. 6, стр. 177—184, св. 7, стр. 344—353, св. 8, стр. 497—505; *Француско-српски речник*. Израдио Настас Петровић редовни члан Српског ученог друштва и члан географског париског друштва, свеска прва, А-Н, Београд, Штампала и издање државне штампарије, 1875, стр. 640. Петровић је превео с француског прву књигу познатог француског либерала Алексиса де Токвиља (Tocqueville) Демократија у Америци, у две свеске, под насловом: *О демократији у Америци*. Од А. Токвиља. С француског превео Настас Петровић, свеска прва, Београд, Државна штампарија, 1872, стр. 6+296; свеска друга, Београд, Државна штампарија, 1874, стр. 6+314. За овај превод Петровић је награђен из књижевног фонда Илије Коларца. Настас Петровић је био редовни члан Српског ученог друштва у одсеку друштвених наука од 2. јуна 1875. године.⁷⁾

А већ 18. марта исте године, министар Бошковић обавештава ректора Велике школе да је Кнез, на његов предлог, поставио указом „г. Настаса Петровића, писара II класе министарства иностраних дела и хонорарнога професора за професора Велике школе“.⁸⁾

⁵⁾ В. § 8. и 9. Закона из 1873. године.

⁶⁾ В. Архив Србије у Београду, Фонд Велике школе 1876, бр. 15.

⁷⁾ В. *Педесетогодишњица Српске Краљевске Академије 1886—1936*, књ. 1, СКА, Београд, 1939—1941, стр. 349.

⁸⁾ В. Архив Србије у Београду, Фонд Велике школе, 1876, бр. 54.

Два месеца касније, 18. маја 1876. године, Настас Петровић је на новој дужности. Постављен је за управника државне штампарије и за то време привремено одсуствује из наставе.⁹⁾

Српско-Турски рат (1876—1878) прекида редовну наставу на Великој школи крајем школске 1875/76. године. Професори Велике школе Настас Петровић, Глигорије Гершић и Ђорђе Ж. Ђорђевић, 17. децембра 1877. стављени су на располагање штабу врховне команде за војно-административне послове.¹⁰⁾

Окончањем Српско-Турског рата Велика школа почиње са радом 1. марта 1878. године а Настас Петровић, после одобреног одсуства у иностранству, враћа се на Правни факултет 20. септембра 1878. и наставља с предавањима из енциклопедије права на првој и општег државног права на трећој години.¹¹⁾

Закон о изменама и допунама о устројству Велике школе од 25. јануара 1880. године, који је наново уредио науке које се у Великој школи предају по факултетима и одсецима, потврдио је енциклопедију права у наставном плану Правног факултета али без додатка „с погледом на права словенска“, јер је увео нови предмет историју словенских права. У складу с тим, Академијски савет Велике школе донео је одлуку да с катедром за историју словенских права буде спојено предавање и енциклопедије права. Међутим, како Валтазар Богичић није прихватио понуду Стојана Новаковића, тада министра просвете и црквених дела, да прими катедру за историју словенских права,¹²⁾ која је остала дуго упражњена, то је Настас Петровић наставио да и даље предаје енциклопедију права.

Следећих неколико година, радећи на другом и трећем тому Француско-српског речника,¹³⁾ за који је постојала велика потреба у Србији,¹⁴⁾ Петровић ради и на побољшању наставе из енциклопедије права. У том смислу, 2. јануара 1881. чини предлог ректору Стојану Марковићу да продужи своја предавања из енциклопедије

⁹⁾ Исто, 1876, бр. 79.

¹⁰⁾ Исто 1877, бр. 121.

¹¹⁾ Исто, 1878, бр. 94.

¹²⁾ В. Владимир Грујић, **О једном покушају да Валтазар Богичић постане професор Правног факултета Велике школе у Београду**, *Анали Правног факултета у Београду*, 3—4/1960, стр. 365—367.

¹³⁾ **Речник Француско-српски**. Израдио Настас Петровић, професор велике школе, редовни члан Српског ученог друштва и члан географског париског друштва. Свеска друга, Н—О, Београд, Штампa и издање Краљ. српске штампарије, 1883 стр. 1406; **Речник Француско-српски**. Израдио Настас Петровић редован члан Српског ученог друштва и члан географског париског друштва. Свеска трећа, S—Z, Београд, Штампa и издање Српске држ. штампарије, 1888, стр. 2008+VIII.

Друго издање овог речника објављено је, после смрти Настаса Петровића, у редакцији Богдана Поповића: **Француско-српски речник**. Израдио Настас Петровић. Друго поправљено издање. Предговор Богдан Поповић, Београд, Штампa и издање Државне штампарије, 1898, стр. 22+1660.

¹⁴⁾ У Архиву Србије у Београду чува се допис Стојана Новаковића, министра просвете и црквених дела, од 2. марта 1881. године, упућен ректору Велике школе, којим се тражи од Настаса Петровића „да што пре пошаље министарству сав рукопис поменутог речника што је до сад израдио . . . В. Фонд Велике школе, 1881, бр. 12.

¹⁵⁾ В. Архив Србије у Београду, Фонд Велике школе, 1881, бр. 3.

права и у други семестар „како би тиме правници прве године добили много опширније знање“.¹⁵⁾

Тих година Петровић врши функцију декана Правног факултета и члана Академијског суда Велике школе.¹⁶⁾

Школске 1885/86. године опет се прекида настава из енциклопедије права. И то услед вишемесечне болести проф. Настаса Петровића.¹⁷⁾ Овај прекид у настави енциклопедије права је и најдужи. Трајаће скоро пуних осам година. За то време катедра за енциклопедију права неће се попуњавати. Њени противници, суплент Милован Миловановић и професори Андра Ђорђевић, Ђорђе Ђорђевић и Драгутин Мијушковић,¹⁸⁾ добивши већину у Академијском савету, преко ректора Стојана Марковића учиниће предлог, маја 1888. године, министру просвете и црквених дела да се енциклопедија права укине на Правном факултету.¹⁹⁾ Али овај предлог није прихваћен у министарству просвете и црквених дела.²⁰⁾

Проф. Настас Петровић предавао је енциклопедију права, с прекидима, скоро једну деценију.²¹⁾ Нажалост, његова предавања нису објављена и тако су нам остала потпуно непозната. А како у једином објављеном раду, колико је нама познато, за време професуре у Великој школи,²²⁾ није дотакао питања из енциклопедије права, остала нам је непозната и његова идејна оријентација у енциклопедији права.²³⁾

¹⁶⁾ Исто, 1882, бр. 199.

¹⁷⁾ Исто, 1886, бр. 67.

¹⁸⁾ Занимљиво је да је касније Д. Мијушковић превео с италијанског **Енциклопедију права** Пасквала дел Ђудиче-а.

¹⁹⁾ В. Владимир Грујић, **Лицеј и Велика школа**, САНУ, Београд, 1987, стр. 106 и 158.

²⁰⁾ Др Драг. Т. Мијушковић и Евжен Дероко, преводиоци с италијанског **Енциклопедије права (Општи део и приватно право**, Београд, 1901) Пасквала дел Ђудиче-а, сматрају да је основни разлог услед чега је енциклопедија права у то време „изгубила сваки значај“ на Правном факултету Велике школе „рђав метод“ њене обраде. Сувише апстрактна и формална, „без крви и меса она није ни могла да одговори свом основном задатку „да изнесе основне појмове права у њиховој органској целини“. В. Предговор, стр. VII.

²¹⁾ Настаса Петровића као професора енциклопедије права помиње једино Чедомиљ Митровић и то једном реченицом: „1863. Законом о устројству В. Ш. (Академије) међу осталим предметима предвиђена је била и Енциклопедија права. Наставници њени били су Настас Петровић и Гига Гершић. В. **Енциклопедија права** (б. г.), стр. 29—30.

²²⁾ **О рату и ратном праву**. Говорио у Грађанској касини, Београд, Државна штампарија, 1876, стр. 64. Првобитно је објављено у **Српским новинама**, 1876, бр. 120—126.

²³⁾ Нажалост остале су нам непознате године рођења и смрти Настаса Петровића. О њему нема података у Милићевићевом **Поменику**, у Станојевићевом **Народној енциклопедији**, у **Просветиној Енциклопедији**. Свакако да то није заслужио аутор Француско-српског речника.

На основу делимично сачуваних података о оценама ученика Лицеја из појединих предмета можемо закључити да је Настас Петровић био ученик прве године Лицеја школске 1862/1863. године. У Фонду Велике школе чува се једна његова молба за благодетељање од 7. октобра 1863. упућена Академијском савету Велике школе (Фонд Велике школе, 1863, бр. 30). Ово нам може послужити за приближно одређивање године рођења Настаса Петровића.

Умро је пре 10. фебруара 1892. године. Наиме, сви живи чланови Српског ученог друштва који нису изабрани за дописне и редовне чланове Српске краљевске академије, наименовани су 10. фебруара 1892. за почасне чла-

II

У пролеће 1894. године, после осмогодишње паузе, оживљава настава из енциклопедије права. Предавање ове тада већ заборављене правне дисциплине поверено је проф. Глигорију — Гиги Гершићу,²⁴⁾ редовном члану Српске краљевске академије.²⁵⁾ Гершић је енциклопедију права предавао као редовни професор Велике школе непрекидно све до свог пензионисања 1899. године.

У овом периоду опет је постављено питање оправданости енциклопедије права у образовању правника. Припремајући Уредбу Прав-

нове. У списку почасних чланова нема имена Настаса Петровића. В. Спискове чланова у књизи **Педесетогодишњица Српске Краљевске академије 1886—1936**, књ. 1, СКА, Београд, 1939—1941.

Зато сматрамо омашком тврдњу Владимира Грујића (Лицеј и Велика школа, стр. 128), да је Настас Петровић умро 5. фебруара 1899. године у Бечу. У прилог нашем мишљењу наводимо један допис из 1895. министра просвете и црквених дела ректору Велике школе у коме се спомиње смрт Настаса Петровића. Допис гласи: „По саслушању Главног Просветног Савета одлучио сам, да се Француско-српски речник од пок. Н. Петровића (подвукао — М. С.) у новом издању прештампа за школ. потребу. Редакцију, читање коректура и извршење потребних поправака при штампању тог новог издања поверио сам г. Богдану Поповићу, проф. Вел. школе . . .“ В. Фонд Велике школе, 1895, бр. 388.

Непознанице о Настасу Петровићу доводе до тога да се његов превод **Демократије у Америци** приписује једном другом Настасу Петровићу, његовом савременику, (но знатно млађем (рођеном 1867.), политичком прваку народне радикалне странке, министру унутрашњих дела и вођи независних радикала. Тако нпр. Милијан Поповић, **Грађа за библиографију Теорије државе и права**, Нови Сад, 1972, стр. 376.

²⁴⁾ Гершић је рођен 29. јуна 1842. године у Белој Цркви. Права је студирао у Бечу и Пешти. Септембра 1866. постављен је за професора Велике школе а после годину дана отпуштен због учешћа у раду Омладинске скупштине која је одржана у Београду. После тога, Гершић се више пута враћао у Велику школу, на дуже или краће време: 1868—1883, 1886—1887, 1888—1889, 1894—1899. и 1901—1903. Предавао је Међународно право, Римско право и Енциклопедију права. Био је редовни члан Српског ученог друштва од 6. фебруара 1869. За дописног члана Српске краљевске академије изабран је 23. јануара 1888. а за редовног 16. јануара 1890. Оптужен после Тимочке буне као члан гланог радикалног одбора, био у оковима месец дана и ослобођен као невин 28. новембра 1883. Био је више пута министар правде: од 19. децембра 1887. до 14. априла 1888. (када је заступао и министра просвете и црквених дела), затим, од 23. фебруара 1889. до 16. марта 1890. и од 11. фебруара 1891. до 21. марта 1892. Биран је за државног саветника и сенатора. Умро је у Београду 8. марта 1918. године.

В. шире биографске податке о Гершићу у: Станоје Станојевић, **Народна енциклопедија**, Српско-хрватско-словеначка, књ. I, А—З, Загреб, стр. 463—464 (писац одреднице о Гершићу је Слободан Јовановић); Федор Никић, **Живот и рад Гиге Гершића**, Политика, год. XXVI, бр. 7453, 30. јануар 1929, стр. 1—2; Исти, **Радови** (1919—1929), књ. I, Београд, 1981, стр. 77—86; **Мала енциклопедија Просвета**, друго издање, књ. 1, А—Љ, Просвета, 1968, стр. 323.

²⁵⁾ Сам Гершић о томе пише следеће: „Енциклопедија је имала па још и данас има своје противнике, . . . а она има својих противника и у круговима наших правних научника; то се видело између осталог и по томе што је кроз неколико година енциклоп. била забачена, спавала сном мртвијем, није се никако предавала у нашем правном факултету све до г. 1894. кад сма ја опет имао част вратити се на катедру Велике школе, те сам се тада примио те заборављене и занемарене дисциплине. В. **Енциклопедија права**. Предавање Г. Гершића проф. Универзитета. Писано и литографисано у „Биро-у за преписивање“ Марка Е. Абрахама „Адлер“, Београд (б.г.), стр. 4.

ног факултета министар просвете и црквених дела најпре је одлучио да укине енциклопедију права и то од школске 1896/1897. године, на основу ранијег предлога професора Велике школе из 1888. године. Међутим, и тада је као и раније у Министарству преовладало мишљење да је енциклопедија права потребна и да треба да остане у наставном плану Правног факултета,²⁶⁾ што је и потврђено Уредбом Правног факултета од 3. јануара 1897. године.²⁷⁾

Одласком проф. Гершића у пензију 1899. енциклопедија права се поново не предаје две школске године. У међувремену нова Уредба Правног факултета од 12. марта 1901. године потврђује оправданост енциклопедије права.

Школске 1901/1902. године Гершић се по шести пут враћа у Велику школу и наставља да предаје енциклопедију права као хонорарни професор. Међутим, већ следеће школске године, почетком другог полугодишта, Гершић је опет разрешен дужности професора Велике школе. Енциклопедију права од 1. априла 1903. године привремено предаје Чедомил Митровић, проф. црквеног права.²⁸⁾

Са енциклопедијом права у наставном плану Правног факултета али без наставе и наставника Велика школа прераста у Универзитет Законом о Универзитету од 19. фебруара (5. марта) 1905. године.

Тако је и поред низа тешкоћа одржан континуитет опште науке о праву у правничком образовању на највишој високошколској организацији у Србији.

III

Док су нам предавања Настаса Петровића из енциклопедије права остала непозната, Гершићева су, срећом, литографисана²⁹⁾ и тако сачувана.³⁰⁾ То нам олакшава не само упознавање са наставом

²⁶⁾ Владимир Грујић, *op. cit.*, стр. 158.

²⁷⁾ О уређењу Велике школе до 1897. в. **Садашње уређење Велике школе.** Извештај овогодишњег Ректора Ј. М. Жујовића прочитан на Светосавској прослави 14. јануара 1897. године, Дело, Београд, 1897, стр. 15.

²⁸⁾ Владимир Грујић, *op. cit.*, стр. 160 и 162—163.

²⁹⁾ Литографисана су после његове професуре у Великој школи. Постоје три издања, између којих нема разлике сем у техничкој општини, и то једно из 1908—9. (**Енциклопедија права по предавањима г. Г. Гершића.** Београд 1908—9. г. — Јов. Крикнер, стр. 420. К. М. Бојковић литограф), затим једно из 1919. урађено после Гершићеве смрти и једно израђено у Бироу за преписивање Марка Е. Абрахама „Адлер“, без године издања, којим смо се служили у овом раду.

³⁰⁾ Али та чињеница да су само литографисана а не и штампана утицала је на то да су остала релативно непозната у нашој правној науци.

Колико је нама познато једино Милијан Поповић шире критички разматра Гершићево схватање права, централно питање његове енциклопедије. В. Глигорије Гершић као теоретичар права, Зборник за друштвене науке Матице српске, 59/1974, стр. 67—78.

Остали само узгред помињу Гершића као професора енциклопедије права:

Чедомил Митровић, **Енциклопедија права** (б. г.), стр. 29—30: „1863. Законом о устројству В. Ш. (Академије) међу осталим предметима предвиђена је била и Енц. Права. Наставници њени били су Настас Петровић и Гига Гершић.

из ове дисциплине у Србији крајем 19. и почетком 20. века, већ и утврђивање Гершићеве идејне оријентације у разматрању питања опште науке о праву.

Енциклопедијски образован и радознао дух, Гершић је и као професор Римског права и Међународног права³¹⁾ обрађивао поједи-на питања из опште науке о праву. И то често веома детаљно, нека чак и детаљније но што је то касније учинио у својим предавањима из енциклопедије права. Тако нпр. тумачењу права посветио је више пажње у уџбенику из Римског права³²⁾ но у енциклопедији права. Исто тако, поред монографске обраде питања повратне снаге зако-на,³³⁾ објавио је и низ продубљених расправа из државног права. Али како је предмет наше пажње енциклопедија права, ми ћемо се задржати само на његовим предавањима.

Гершић је енциклопедију права поделио на увод, општу науку о праву и енциклопедију у ужем смислу речи, где излаже поједине специјалне правне науке. За нас су најважнији увод и општа наука о праву, који су готово истог обима. Посебно је значајан увод. У ње-му Гершић, поред уобичајених питања у енциклопедији права о ње-ном значају, расправља и два питања која по својој важности спа-дају у општу науку о праву. Гершић истражује узроке права („ос-новни факти у којима је корен праву“) и појам правне науке као и

Ђорђе Тасић, **Увод у правне науке (Енциклопедија права)**, Београд, 1933, стр. 5: „Доцније Гига Гершић који је у својим предавањима био под утицајем Јеринга и историске школе“.

Никола Вучо, **Др Ђорђе Тасић: Увод у правне науке**, Београд, 1935, Правна мисао, 8/1935, стр. 285: „Поред традиционалних предавања Енцикло-педије права Николе Крстића и Гиге Гершића...“

Љубиша Љ. Јенко, **Енциклопедија права (за потребе слушалаца Прав-ног факултета у Београду)**, Београд, 1937, стр. 4: „Касније је исту материју предавао Гига Гершић али у духу Јеринга и немачке историске школе. И он није оставио никакво дело ове врсте“.

Тома Живановић, **Систем синтетичке правне филозофије**, Београд, 1951, стр. 215. примедба 2: „Касније је на Правном факултету Велике школе. При-родно право замењено Енциклопедијом права (коју је најуспешније пре-давао Г. Гершић)“.

Драган Бабић, **Мјесто Томе Живановића у развоју грађанске филозо-фије права у Срба**. Гледишта, 7—8/1980, стр. 108: „Та нова филозофија, која је одговарала измјењеној политичкој ситуацији, јесте позитивистичка правна филозофија, испрва у варијанти енциклопедије права, ... Нај-значајнији писац ове оријентације је Глигорије Гершић...“

³¹⁾ О Гершићевим погледима у међународном праву в. Бранимир Јан-ковић, *Les conceptions de Giga Geršić dans le domaine de droit international*, Југословенска ревија за међународно право, V (1)/1958, стр. 205—216; Исти, **Глигорије-Гига Гершић — Српски класик међународног права**, Правни жи-вот, 6—7/1987, стр. 775—788.

³²⁾ V. **Систем Римскога приватнога права (институције)**. Поглавито за школску потребу. Написао Гл. Гершић проф. вел. школе. Прва књига, Бео-град, 1882, стр. 34—63. У коме су, по речима Ђорђа Тасића, „погледи старе школе, изражени и развијени на један изврстан начин“, због чега га сврста-ва у литературу Енциклопедије права и Увода у правне науке. V. **Увод у правне науке**, Београд, 1941, стр. 87 и д., 232.

³³⁾ В. **Теорија о повратној сили закона**, Правничка студија, Гласник срп-ског ученог друштва, 54/1883, стр. 1—94. Гершићеве схватање критички раз-матра Никола М. Вујачковић, **Повратна снага закона и принцип стечених пра-ва (Маргиналије уз студију Г. Гершића)**, Зборник за друштвене науке Матице српске, 59/1974, стр. 80—91.

њену поделу. Расправљајући ова питања открива свој методолошки приступ праву и правној науци, као и свој став према филозофији права природноправне оријентације.

У тражењу одговора на централно питање енциклопедије права „шта је право“, Гершић сматра да је једини прави пут у прегледу одговора на њега од стране великих културних народа. Размотривши схватање права великих културних народа истока, Јелина и Римљана, као присталица историјско правне школе, Гершић је посебно критичан према теорији природног права, која је за њега „једна дуга научна обмана“.³⁴ Он не прихвата ни све поставке историјско правне школе а посебно њено негирање значаја филозофије права.

Прегледавши разна схватања о праву, открива своје које треба да одговара „данашњем научном сазнању“. Он каже: „Наша полазна тачка не може дакле бити више ни небо ни божија воља, а тако исто она не може бити ни наша субјективна правна идеја, из које ћемо појаве правног живота тако рећи пророчки конструисати, него ми морамо радни сазнања појма и суштине права да пођемо од природе човекове и од извесних основних целом историјом људском засведочених факата у којима је корен праву“.³⁵

У складу са полазном тачком Гершић најпре открива „етнолошко социјални корен праву“, тј. општи корен из којег поред права произилазе и језик, уметност, наука, држава — а то је друштвени живот, при чему је право само његов „један битни елеменат“. Поред општег корена постоје и „специјални корени права“ који произилазе из „самога склопа човековог организма“, „из физичке и физиолошке (биолошке) природе човекове“. Њих налази у нагону самоодржања и етичком нагону човека. Кроз ова два нагона се и у људском друштву манифестује општи закон космоса „репулсија“ и „атракција“, што показује „да је право не нешто специјално људско, него има свој дубљи корен у томе што то појава једнога закона који влада целим космосом“. Другим речима, како у космосу тако и у људском друштву обезбеђује се нужна равнотежа. То значи да свака индивидуа има с једне стране овлашћења или права, када се јавља као „засебна биолошка индивидуа“, а с друге обавезе, када се јавља као члан одређене заједнице. Тако су „слобода и нужност (везаност) два основна елемента права“. Из ових како их Гершић назива реалних корена права извлачи неке опште конвенције о природи права, као што су универзалност и непрекидност права.

Затим указује на још један други корен права, поред реалног, а то је „психички или идеални корен праву“ са којим оно постаје „једна специфична људска установа“. Јер ако се остане само на реалном корену не може се објаснити зашто се право појављује само у људском друштву а не и код осталих развијених животиња које живе у заједници. То је зато што је човек свесно биће и управо то је оно што људско друштво одваја од других заједница. Ра-

³⁴ Енциклопедија права, стр. 21.

³⁵ Исто, стр. 35.

зум и свест човека, несвесни инстинкт који води људе друштву и реду развија се у друштвену и правну свест, тако да тај ред постаје разуман ред. (Тако је право „пречишћавани и сређивани талог (кристалисани резултат) индивидуалних правних свести“ која је „пра-извор права“. Али њоме управља и на њу утиче један социјални фактор, а то је „колективна свест“.

Тако је право „талог колективног (укупног) душевног живота целог једног друштвеног круга“. Оно је „и културна појава и огледало свагдашњег умнога и културног стања једног друштва“.

Поред ових Гершић указује и на друге чиниоце који утичу на природу права, као што су расе, племена, нације, чиме право добија „неки свој национални тип и печат“ а што се манифестује на његову променљивост и разноликост.

На основу горе реченог Гершић извучи „једну општу претходну дефиницију права“ која је „од крви и меса“ и којем се отклањају два погрешна схватања права, природноправно и лаичко схватање да је право произвољна творевина законодаваца. Она гласи: „Право је један на биолошкој и социјалној природи човековој основан и ступњем интелектуалног и културног развића условљен ред једнога људског друштвеног круга у спољним односима његових чланова међу собом и према стварима“.³⁶

Разматрајући друго питање увода „Правна наука у општењена подела и њене гране, Гершић одређује да предмет правне науке „може бити само позитивно право“, тј. „право, које је реално и фактички у самоме животу постојало или још постоји“ а не „неко идеално (етијско) право, како би могло и требало да постоји“, што потпуно одговара његовом схватању права.

Правне науке дели на догматичке, историјске и филозофске. Посебну пажњу посвећује филозофији права која мора да се „одрекне идеалистичких тежњи и субјективних конструкција и трагања за узор-право“, тј. која треба да сиђе „на реално земљиште историјског живота“. Другим речима, она треба да постане „једна грана социологије“, одн. „практичка филозофија“.

У архитектоници опште науке о праву, прве књиге енциклопедије, видљив је утицај Merkel-а да су „појмови право и правни однос централни појмови“.³⁷ Састоји се из три дела у којима расправља о праву уопште, о правном односу и о примени права на правне односе.

Најпре замењује „претходну“ дефиницију права, дату у уводу, потпунијом која гласи да је право „онај прописани ред и правац, који једно извесно друштво поставља и остварује у погледу на понашање својих чланова према другима и према њему самоме, а тако исто и у погледу на форме свога сопственог друштвеног или колективног делања. Такав се правац исказује у извесним апстрактним општим правилима, правним прописима или нормама“.³⁸

³⁶ Исто, стр. 52.

³⁷ В. Merkel, Juristische Encyclopädie, 1885, § 19; Гершић, Енциклопедија права, стр. 113.

Затим анализира само право које се јавља као „наук или упут“ и као „моћ и сила“.

Анализирајући право као „моћ“ Гершић истиче да је етичка моћ важнија од материјалне моћи, тако да право „налази пре свега потпору у свести и савести оних којима се оно обраћа... Та свест усваја прописе и тиме им даје једну моралну санкцију...“ Материјална моћ права састоји се у принуди, које се не може лишити, а која је механичка (физичка) и психолошка. „Реагенција“ права се остварује преко секундарног дела правних норми одн. санкције. Иако је санкција „редован нормални прибор и саставан део правних прописа“, Гершић сматра погрешним сва она мишљења, где сврстава и Јерингово, која из тога извлаче закључак да је принуда битни конститутивни елемент појма права.

У складу са овим у разматрању односа права и државе, право везује за заједницу и друштво а не само за државу. Оно се најпре јавља у породици а држава постаје његова домовина много касније.

У другом делу енциклопедије Гершић излаже сажето специјалне правне науке, као што су државно или уставно право, кривично и процесуално право (које чине делове јавног права) а потом трговачко и механичко право, као делове приватног права. Размотривши права државне заједнице, енциклопедију права завршава са црквеним и међународним правом.

IV

Из овог краћег прегледа садржине Гершићевих предавања јасно се види да је Енциклопедију права обрадио у духу позитивистичке филозофије. Почетак позитивистичких енциклопедија права у Правној књижевности везује се за појаву *Juristische Encyclopädie* А. Меркела 1885. године. Њено основно гесло — превладавање метафизичке идеје права уз помоћ индикативне методе — дошло је до изражаја код Гершића, не само у решавању централног питања, појма права, већ и у структури његове енциклопедије: развијено опште учење о праву и кратко излагање садржаја појединих правних наука.

Гершић прекида доминацију као органских енциклопедија у нас, а такође и развој филозофије права природноправне оријентације. Наиме, у Србији у првој половини 19. века претежан утицај има теорија природног права и то како на Лицеју и Великој школи тако и ван њих у правној књижевности. Присталица теорије природног права је први професор Правословног оделенија Лицеја у Крагујевцу Јован Стерија Поповић³⁹ као и његови следбеници Сергије Николић и Стојан Марковић. Први на катедри природног права а

³⁸) Гершић, *оп. цит.* стр. 112.

³⁹) В. Јован Стерија Поповић, *Природно право* (без података), стр. 226. Детаљније о Стеријиним схватањима В. Радомир Д. Лукић, *Јован Стерија Поповић — професор природног права на Лицеју*, *Анали Правног факултета у Београду*, 1/1957, стр. 1—14.

други на катедри филозофије права. Њихови програми из природног права и филозофије права умногоме се поклапају у распореду грађе с необјављеним рукописом Стеријиних предавања.

Пре Стерије, Јован Стејић у књизи *Сабор истине и науке*, (Београд, Књажеско-сербска књигопечатња, 1832, стр. (VIII + 224; друго издање: 1886, стр. 213) и Јован Филиповић (*Философија права*, у Београду, при Књажеству Србског књигопечатњи, 1839, стр. 132) излажу своје системе природног права. И то Стејић у духу либералног природног права⁴⁰ а Филиповић у духу тзв. чистог (умног) природног права, под утицајем познатог немачког скептичара Шулцеа. У кантовском духу Михаил Христифор Ристић објављује, као осму књигу свог *Система целокупне филозофије, Дикеологију* (науку о правди), у Сремским Карловцима. Занимљиво је истаћи да је исте године када је уведена филозофија права на Правном факултету Велике школе у Београду, Јован Филиповић заокружио свој систем филозофије права и на природно јавно право, не напуштајући идејну оријентацију, објављивањем другог издања своје филозофије права: *Философија права као наука о истраживању извора и начела наравног или умног права и овога нарочитој примени на разна грађанска одношења*, у Београду, при Правитељственој књигопечатњи, 1863, стр. XIV + 266.⁴¹

Почетком друге половине 19. века на Лицеју и Великој школи почиње доминација идеја органских енциклопедија. Н. Крстић, С. Марковић и, највероватније, Н. Петровић, професори енциклопедије права, предавали су је у духу немачких органских енциклопедија из четрдесетих и педесетих година 19. века. У истом духу је урађена и једина штампана енциклопедија права у Србији у 19. веку, Мих. Кр. Ђорђевића из 1883. године под називом *Енциклопедија права по Арндсу, Варнкенигу и Питеру*.⁴²

Уевши нашу општу науку о праву, предавану као природно право, филозофија права и енциклопедија права, од теорије природног права, органских енциклопедија у воде позитивистички оријентисане правне науке, Гершић је само наставио да чини оно што су чинили и пре њега наши правни посленици — пратити развојни пут европске правне мисли — а што ће чинити и после њега само са много више смелости и самосталности.

У условима неразвијене и сиромашне правне књижевности у Србији, Гершић, као и његови претходници, није могао да састави потпуно оригинално дело. За наше прилике и стање наше правне

⁴⁰) В. Раде Вл. Радовић *Либерално природно право у политичкој филозофији Јована Стејића и Димитрија Давидовића*, Архив за правне и друштвене науке, свеска за мај—јун 1940, стр. 449—464.

⁴¹) Занимљиво је да ће се следећи систем филозофије права у Србији, дакако много оригиналнији, појавити тек почетком треће деценије 20. века, и то у виду пролегомене за радове који ће доћи после другог светског рата. Тома Живановић ће 1921. године објавити своја истраживања под називом: **Систем синтетичке правне филозофије** (Предавање на Париском и Београдском правном факултету). I. **Наука о синтетичкој правној филозофији**, Београд, стр. 99.

⁴²) В. Миролуб Д. Симић, *Маргиналије уз Енциклопедију права Мих. Кр. Ђорђевића*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, књ. XXVIII, Ниш, 1988, стр. 103—111.

науке у 19. веку, довољно је бити у току ствари у европској правној науци, одн. резимирати или адаптирати, са више или мање критичности, доминирајуће идеје водећих правних писаца или праваца. Може се одмах рећи да је Гершићу то пошло за руком и да би резултати вероватно били много бољи да је енциклопедију припремио за штампу — овако ово су само предавања.⁴³

Гершић је општу науку о праву градио на критици теорије природног права (истина усвајајући у основи Јерингову критику), критичком усвајању резултата историјско правне школе и критичкој адаптацији Јерингових идеја (пре свега, наш је утисак, из *Циља у праву*, док је *Борба за право* мање присутна), као и његових епигона, пре свега Русела. Тако да у њој има идеја историјско правне школе, Јерингових, Руселових али и његових — Гершићевих. Све је то сливено у једну заокружену целину Гершићевим веома „питким“ стилем излагања.

Не улазећи у критичко разматрање основних Гершићевих идеја, јер то превазилази замисао овог рада, а што је већ учинио, у погледу појма права, Милијан Поповић и то нарочито са становишта марксистичке теорије права,⁴⁴ нема сумње да је с њим наша општа наука о праву „прележавши дечије болести“ отворила путеве за много оригиналнија дела, која ће доћи из пера, да поменемо само неке, Томе Живановића и Ђорђа Тасића.

⁴³) В. Миролуб Д. Симић, *Развој теорије права у Србији до другог светског рата*, Зборник за теорију права, свеска II, САНУ, Београд, 1982, стр. 301—310.

⁴⁴) В. Глигорије Гершић као теоретичар права, Зборник за друштвене науке Матице српске, 59/1974, стр. 75—78.

Dr MIROLJUB D. SIMIĆ
maître de conférence

SUR L'ENCYCLOPEDIE DE DROIT A LA FACULTE DE DROIT DE LA GRANDE ECOLE EN SERBIE

Résumé

L'Encyclopédie de droit ni est introduite dans le plan d'enseignement de la Faculté de Droit que par le changement de la Loi sur l'organisation de la Grande Ecole de 1873. Elle est enseignée au cours des premiers dix ans et par intervalles par le professeur Nastas Petrović. Il n'a laissé aucune oeuvre de l'Encyclopédie après lui.

Après une pause de huit ans de 1894 à 1901 par intervalles, l'Encyclopédie de Droit est enseignée par le prof. Gligorije Giga Geršić.

L'auteur fait l'analyse des conférences lithographiées de Geršić et il conclue qu'il avait fait la conception de l'Encyclopédie de droit dans le sens de la philosophie de positivisme sous l'influence notable de Rudolf Jering et de ses épigones, surtout Russell, ainsi que sous l'influence de l'école juridico-historique.

PROFESSOR ADRIANO GEMELLI, PRESIDENT OF THE UNIVERSITY OF TRIESTE
SIR ADRIANO GEMELLI

Dear Sir,
I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 10th of June 1964, in which you inform me that you have accepted the offer of the University of Trieste to accept the position of Professor of the History of the Italian Language and Literature.
I am pleased to hear that you have accepted this offer and I am sure that your presence in Trieste will be a great enrichment for our University.
I am, Sir, very respectfully,
Yours faithfully,
[Signature]